

АРХИТЕКТ КОНСТАНТИН ЈОВАНОВИЋ

Константин Јовановић припада старијој генерацији српских архитеката. То је она генерација која је у другој половини XIX века подизала Београд и на место једне турске вароши стварала српски град. Стицајем ратних прилика и захтева свога даљег развоја, Београд је већ у приличној мери изгубио, и све више губи, архитектонске споменике из тога периода свога прерастања у европски град. Нестанком тих грађевина бледи и губи се и наше знање о људима који су их стварали, а које и иначе није велико. Неколико кратких биографија у Станојевићевој Народној енциклопедији¹ и штампано предавање једнога од активних ствараоца у овом процесу метаморфозе Београда,² — претставља безмало све што имамо написано о развоју архитектуре Београда у XIX столећу и о људима који су на томе радили. То је веома мало и ту празнину, несумњиво,

треба попунити. Томе задатку намењен је и овај прилог посвећен архитекти Константину Јовановићу и његовом раду у Београду³.

I

Константин — Коста Јовановић потиче из породице уметника. Син је — најстарији — Анастаса Јовановића, првог српског уметника литографа. Рођен је 13 јануара 1849 год. у Бечу, где му је отац, као присталица Обреновића, живео после династичке промене у Србији.

Основно и средњошколско образовање Јовановић је добио у Бечу, у Грчкој школи⁴ и Реалци. Архитектуру је студирао на Политехници у Цириху, где је са одличним успехом дипломирао 1870 године. По завршеном школовању бавио се дуже времена у Италији ради проучавања архитектонских споменика,

За овај рад о архитекти Константину Јовановићу користио сам се, поред литературе наведене у напоменама, и обавештењима и документацијом, стављеном ми веома предусретљиво на расположење од стране господина Саве Величковића инжењера, који је са архитектом Јовановићем стајао у врло блиским односима.

¹ Ивачковић Светозар (II, 10), Илкић Јован (II, 35), Јовановић Коста — Константин (II, 170—171), Николић Владимир (III, 79). Ивачковићеву биографију написао је Станко Дежелић, а остале три Вељко Петровић.

² Арх. Никола Несторовић, *Грађевине и архитекти у Београду прошлог столећа*, Београд [1937], 8^о, стр. 90 са 10 репр.

³ Основне биографске податке о Јовановићу објавио је Вељко Петровић (*НЕ СХС II*, 170—171). Нешто нових података о Јовановићевом раду дао је Н. Несторовић, *н. д.*, 68. Преглед Јовановићевог рада у Београду, у

веома сумарном облику, дао је и арх. Богдан Несторовић у свом чланку: *Развој архитектуре Београда од кнеза Милоша до Првог светског рата (1815—1914)*, *Годишњак Музеја града Београда I*, 1954, 167—168. У једном другом раду В. Несторовић је приказао Јовановићев начин решавања станбених просторија: *Еволуција београдског стана*, *Годишњак Музеја града Београда II*, 1955, 258—260.

⁴ Ову школу — *Die griechische National-schule zu Wien* — издржавала је Грчка општина у Бечу, а налазила се при грчкој цркви св. Тројице. Сем ове цркве, Грчка општина у Бечу имала је и цркву св. Ђорђа. Ова је имала црквену јурисдикцију за православне хришћане који су били турски поданици, док је црква св. Тројице обухватала све друге православне хришћане (*Споменица о седамдесетпетогодишњици Српске православне црквено-школске општине у Бечу 1860—1935*, Београд 1936, 20).

што му је омогућило да стекне једно изузетно познавање архитектуре италијанске Ренесансе.

Крајем седамдесетих година Јовановић је отворио атеље у Бечу, где је — као приватни архитект — и провео највећи део живота, али као српски држављанин, увек и искрено одан својој земљи. Са српским народом проживео је и најтеже дане рата, повукавши се из Србије 1915 год., као избеглица, у Швајцарску. После рата боравио је наизменце у Београду и у Швајцарској. Умро је 25 новембра 1923 год. у Цириху⁵, где је и сахрањен на гробљу Нордхајм.

Веома широке културе, Јовановић је био и човек од пера. Резултате својих истраживања о Валтазару Перучију и градњи цркве св. Петра у Риму објавио је у опсежној књизи *Forschungen über den Bau der Peterskirche zu Rom* (Wien, 1877). На исти предмет односи се и његова књижица *Zu den Streitfragen in der Baugeschichte der Peterskirche zu Rom* (Wien, 1878). Један рад посветио је познатом бечком архитекти Готфриду Семперу *Über Gottfried Sempers bauliche Tätigkeit in Wien* (*Ausburger Allgem. Zeitung*, 20.V.1879). У рукопису је оставио *Дневник*, вођен за време рата, белешке о извесним казивањима свога оца Анастаса Јовановића, као и један спис о начину за унапређење уметничких заната.

II

Почетак Јовановићевог јавног рада пада под крај седамдесетих година прошлог столећа. Територијално, Јовановићев рад обухватао је Србију, Бугарску и Аустро-Угарску. На овој задњој територији он је био и најобимнији, али је, нажалост, наше знање о њему врло оскудно и сем општег податка — да је Јовановић у Бечу пројектовао велики број грађевина, углавном приват-

них — ништа се ближе не зна. Од Јовановићевих радова везаних за српски народ на територији некадање Аустро-Угарске зна се за српску народну вероисповедну школу и српску православну цркву Успења пресв. Богородице у Фењу (сада у Румунији). Обе грађевине подигнуте су 1887—1888 год. о трошку Лауре Мочоњи, кћери

Сл. 1 — Архитект Константин-Коста Јовановић 1849—1923 (Фотографија, око 1880 год.)

Петра Чарнојевића, као њена задужбина. Црква је пројектована у византиском стилу⁶. Колико се зна, ово је једини Јовановићев реализовани пројект из области црквене архитектуре.

Одмах на почетку своје активности Јовановић се у неколико махова обраћао Српској влади са предлозима за подизање јавних грађевина⁷. Међутим,

⁵ В. Петровић, *н. д.*, 170, погрешно наводи да је Јовановић умро 15 новембра 1923.

⁶ М. Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905 год.*, Ср. Карловци 1910, 758; Слободан Костић,

Срби у румунском Банату, Историски, бројни, економско-привредни преглед 1940 године, Темишвар [1940 или 1941], 84.

⁷ † Коча Јовановић, архитект, *Политика*, 27 новембар 1923, бр. 5602.

то доба није било ни најмање погодно за грађевинску делатност у Србији. Ратови са Турском 1876—1878 год. економски су исцрпили Србију, чија материјална средства ни иначе нису била велика⁸, а акт којим је Србији призната независност наметао јој је извесне обавезе које су, у тим првим поратним годинама, њену економску ситуацију чинили још тежом.⁹

Оваквим стањем економских прилика у Србији објашњава се чињеница, да је Јовановићево стваралаштво — посматрано из аспекта временског фактора — пре дошло до изражаја у Бугарској но у Србији.

Створена уз неупоредиво мање људске и материјалне жртве од оних које је Србија поднела у ратовима за постизање своје коначне независности, а уживајући потпору Русије, Бугарска је била у могућности да одмах на почетку свог државног живота приступи подизању потребних јавних грађевина. Го-

дине 1879 бугарска влада позвала је Јовановића да изради план за поправку и обнову Софије, као и план за кнежевски двор, а бугарски кнез учинио је предлог Јовановићу да се пресели у Софију¹⁰. Овај предлог Јовановић је одбио, али је израдио пројекте за већи број јавних грађевина у Бугарској који су „сви примљени и извршени“¹¹. Међу Јовановићевим радовима у Бугарској истичу се зграда гимназије у Лом Паланци и, нарочито, Народно собрање у Софији које уз Народну банку у Београду претставља највећи Јовановићев рад.

III

Први Јовановићев рад у Београду је зграда Народне банке. Саграђена 1889 год., зграда је првобитно заузимала само простор на углу ул. Седми јули и Цара Лазара¹², а садањи облик добила је после проширења изведеног год.

⁸ Ратови са Турском 1876—1878 стали су Србију око 27.500.000 златних динара. Само једна петина ратних трошкова била је покривена из зајма закљученог у Русији — који је, разуме се, морао бити враћен — док је остатак покривен у самој земљи: утрошком државне готовине и приватних депозита, расписом зајма, смањењем чиновничких плата и реквизицијом (С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића I*, Београд 1934, 332—334). Будући да је државна готовина била минимална — она је износила свега око 350.000 динара — ратни трошкови били су, уствари, покривени зајмом, у разним видовима, који је по завршетку ратног стања морао бити враћен.

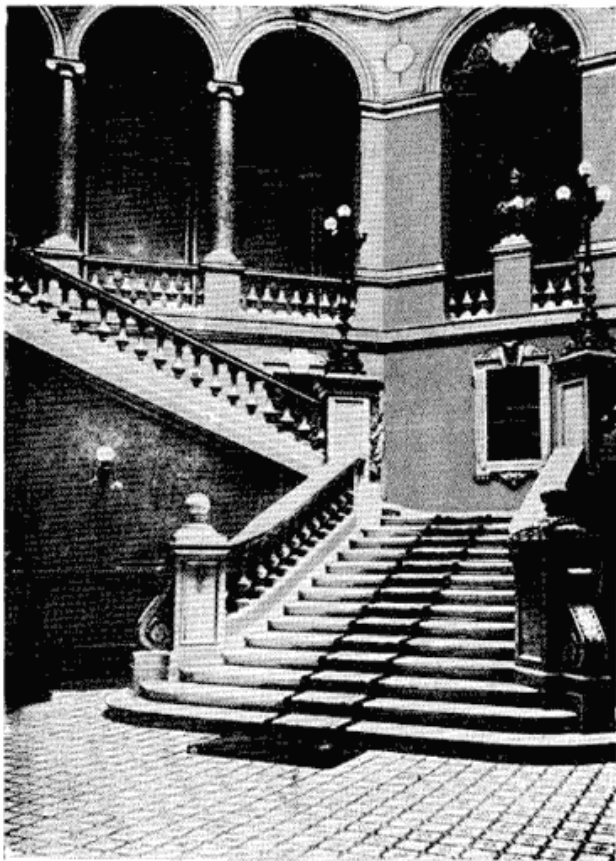
⁹ Напуштена од Русије, Србија се ради заштите својих права на Берлинском конгресу морала обратити на Аустрију. Међутим, Аустрија је своју потпору на Конгресу условила склапањем економског споразума са Србијом. По томе споразуму, закљученом 26 јуна 1878 год., финансиски је по Србију најтежа одредба била у погледу жељезничког питања, по којој је Србија примила обавезу да у року од три године сагради пругу Београд—Ниш која би се продужила, с једне стране до Пирога, ради везе са цариградском жељезницом, а с друге стране до Врања, ради везе са солунском жељезницом (С. Јовановић, *н. д.*, 448). Берлински уговор, у чл. 38, прописао је, да Србија преузима за добивену територију обавезе Порте према Аустро-Угарској и према Друштву за експлоатацију жељезница европске Турске у погледу довршења и експлоатације жељезница које ће се саградити на добивеној те-

риторији (Васиљ Поповић, Берлински уговор, *НЕ СХС I*, 167).

¹⁰ *Цѣлокупна Бѣлгария*, год. I, бр. 70, Софија 15/27 март 1880 год. доноси ову вест у једном подужем допису из Београда, потписаном знаком звездице, а датираном 5/17 фебруара 1880. У највећем делу дописа описан је, према Кукуљевевићевом *Slovníku umjetníků jugoslavenskih*, живот и рад Анастаса Јовановића. Анонимни писац дописа тврди, како су и Анастас Јовановић и његов син Константин Бугари, наводећи како Анастас „у својим грудима осећа право бугарско срце“. Бесмисленост овакве тврдње, изнете на основу тога што је А. Јовановић рођен у Враци, више је но очигледна. У којој је мери Јовановић био Бугарин и каква су била његова национална осећања, најбоље показује његов уметнички рад: међу његових неколико стотина литографија нема ниједне која је везана за бугарски народ и његову историју; напротив, српску историју и прошлост српског народа Јовановић је небројено пута обрадио у својим уметничким радовима, посветивши им и највећи део своје активности и најбоља своја дела. Да је Јовановић био Бугарин, он би свакако издавао бугарске, а не Србске споменике и радио би на буђењу бугарске, а не српске националне свести.

¹¹ † Коча Јовановић, архитект, *Политика*, 27 новембар 1923, бр. 5602.

¹² У ул. Седми јул зграда се пружала до садашњег главног улаза, а у ул. Цара Лазара до места где се ова улица прелама.

Сл. 2 — Константин Јовановић: Народна банка у Београду. Главно степениште

1922—1925, по пројектима које је израдио сам Јовановић непосредно пред смрт.

Пројектована у веома складним размерама, у стилу италијанске Ренесансе, зграда Народне банке делује монументално, како својом спољашношћу тако и својом унутарњом обрадом, у којој је са пуно укуса остварено хармонично јединство архитектуре и других грана ликовне уметности.

Зграда Народне банке претставља Јовановићево животно дело. Овим пројектом Јовановић се приказао не само као одличан зналац ренесансне архитектуре и захтева које савремено доба поставља пред ствараоца ове гране уметности, већ и као архитект изузетне

креативне моћи, способан да на оригиналан начин транспонује елементе палата италијанске Ренесансе на грађевину која треба да служи условима модерног времена. Стога је, с правом речено, да зграда Народне банке претставља, у погледу чистоте стилске архитектуре, „до данас, најуспелији примерак модерне ренесансе у нашој земљи“¹³.

По Јовановићевим пројектима изведен је у Београду, углавном крајем прошлог века, и већи број приватних зграда. Колико се данас зна, наводимо следеће:

1. Зграда на углу ул. Кнез Михаилове 33 и Јакшићеве 1. Припадала Николи Спасићу. Подигнута 1889 год. Пословно-станбена зграда са локалима у приземљу и становима на првом и другом спрату. Станови су решени по принципу двотрактних основа са застакљеном галеријом позади и са бочним крилима.¹⁴

2. Зграда на углу ул. Кнез Михаилове 53—55, Рајићеве 10 и Париске 16. Припадала Марку Стојановићу. Подигнута око 1890 год. Пословно-станбена зграда од приземља и спрата. Станови су решени углавном на истом принципу као и код зграде Николе Спасића.¹⁶

3. Зграда у ул. Коларчевој 7. Припадала Живку Кузмановићу. Пословно-станбена зграда са локалима у приземљу и становима на спрату. Станови су решени углавном на истом принципу као и код зграде Николе Спасића.¹⁶

4. Зграда у ул. Змај Јовиној 9. Припадала Кости Миленковићу. Једноспратна породична станбена зграда, једна од најлепших ове врсте у београдској архитектури с краја XIX века. Стан је решен на симетричној основи са три тракта, са распоредом просторија око централног вестибила.¹⁷

5. Зграда у ул. Париској 15. Припадала Марку Стојановићу. Пројектована 1900 год. Станбена зграда од приземља и спрата.

¹³ В. Петровић, *н. д.*, 170.

¹⁴ Б. Несторовић, *Еволуција београдског стана, Годишњак Музеја града Београда II*, 1955, 259, са скицом стана.

¹⁵ Б. Несторовић, *н. д.*, 259.

¹⁶ Б. Несторовић, *н. д.*, 259.

¹⁷ Б. Несторовић *н. д.*, 260 (са скицом основе приземља и спрата).

6. Зграда у ул. Косовској 25. Колективна станбена зграда од приземља и спрата.

7. Зграда у ул. Косовској 30. Истога типа као и претходна.

8. Зграда на углу ул. Цара Уроша и Господар Јевремове 8. Колективна станбена зграда од приземља и спрата.

9. Зграда у ул. Господар Јевремовој 10. Истога типа као и претходна. Поручена задњег рата у бомбардовању Београда.

10. Зграда у ул. Карађорђевој 7. Пословно-станбена зграда са локалима у приземљу и становима на спрату. Припадала, као и четири претходне зграде, самоме Јовановићу.

Све ове зграде Јовановић је пројектовао у ренесансном стилу. Нарочита пажња обрађена је на архитектонске детаље употребљене, иначе, врло умерено и пробрано, са великим осећањем укуса¹⁸.

IV

Преглед Јовановићевог стваралаштва не би био потпун ако би се прешло преко његових нереализованих пројеката за извесне зграде у Београду. Скоро сви ти пројекти односе се на

¹⁸ Овде су наведени само они радови за које се поуздано зна да су Јовановићеви. Иначе, Јовановић ће у Београду свакако имати још радова. Међу зградама за које се може претпоставити да припадају Јовановићу, налази се и зграда Инвалидског фонда св. Ђорђе на углу ул. Кнез Михаилове и Вука Караџића. Та зграда, позната у старом Београду као Панђелова кућа, имала је првобитно само приземље и спрат, а други спрат дограђен је касније кад је зграду купио Никола Спасић (М. Ђ. Милићевић, *Цртице за ранију слику српске престонице*, Београд 1902, 32). Пројект за ту доградњу израдио је вероватно Јовановић. На ово упућује не само фасада зграде, већ и чињеница да је Јовановић пројектовао велику Спасићеву зграду у ул. Кнез Михаиловој. — В. Петровић, н. д. 170, наводи да је Јовановић пројектовао и кућу Јов. Ж. Јовановића. Овај Петровићев податак, уколико се тиче зграде Ј. Ж. Јовановића на Теразијама (поручена од бомбардовања 1944 год.), неће бити тачан, јер је ту зграду пројектовао арх. Данило Владисављевић (Н. Несторовић, н. д. 89; овај Несторовићев податак потврдио ми је и Владисављевићев син, арх. Владисав Владисављевић).

јавне зграде и настали су у последњој деценији прошлог века.¹⁹

Народна скупштина. На позив Министарства грађевина Јовановић је израдио, год. 1891—1892, детаљне планове за зграду Народне скупштине, на чије се подизање у то доба озбиљно помишљало. Те планове Министарство је откупило од Јовановића²⁰ али, због тадањих неповољних финансиских прилика и честих политичких промена у Србији, до подизања зграде у то време није дошло.²¹ Када је почетком XX века подизање зграде за Народну скупштину поново стављено на дневни ред, Министарство грађевина одлучило је да се Скупштина подигне по пројекту који је израдио Јован Илкић, архитект Министарства.²² Међутим, ако се упореде Јовановићев и Илкићев пројект, лако се да уочити да се они разликују скоро једино у детаљима. Очеvidно је, да је Јовановићев пројект Скупштине, бар уколико се тиче основног распореда архитектонских маса и спољног изгледа зграде, послужио Илкићу као основа за његов пројект Скупштине.

Централна зграда поште телеграфа и телефона. Средном деведесетих година Министарство народне привреде одлучило је, „да се

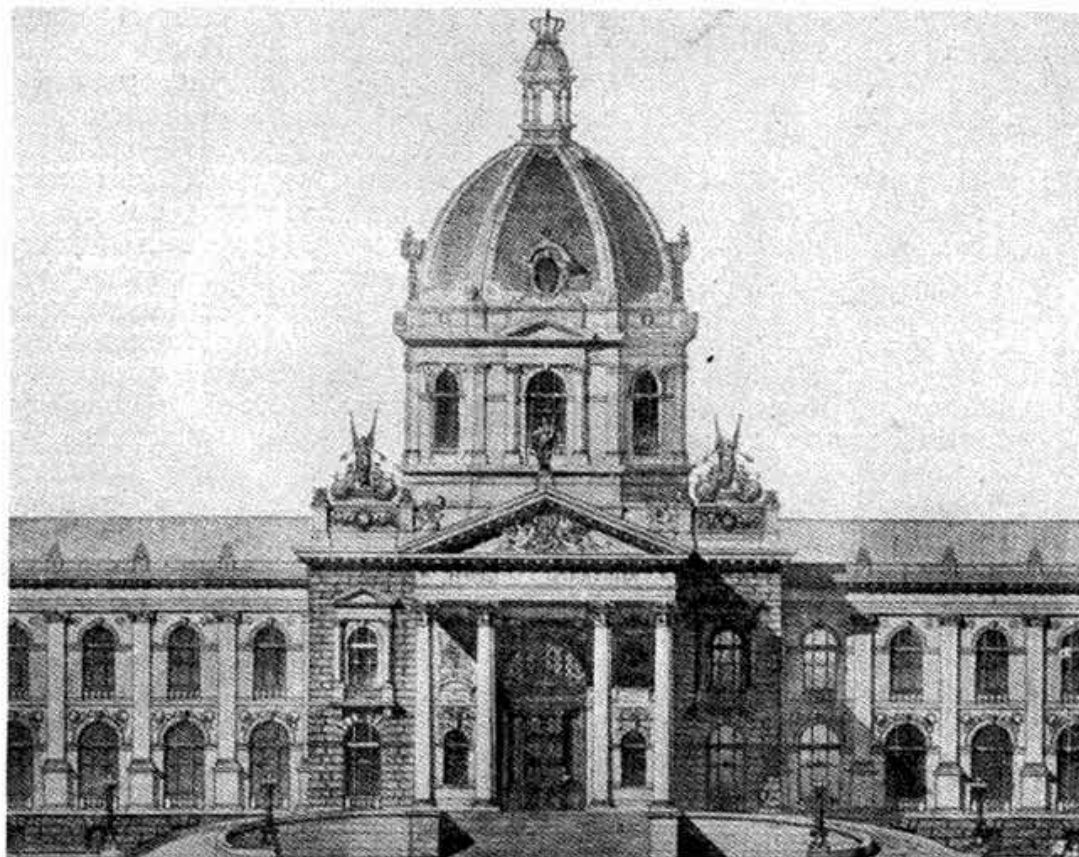
Нисам успео да дознам, да ли је Ј. Ж. Јовановић имао у Београду још коју зграду, сем ове на Теразијама.

¹⁹ По Јовановићевом пројекту требало је да се подигне и станбена зграда у ул. Париској 14 (имање Марка Стојановића). По првом пројекту, из 1914 год., зграда је требало да има приземље и два спрата, а по другом, из 1921 год., предвиђен је био још један спрат. Због рата, а потом због Стојановићеве смрти, до реализовања овог пројекта није дошло.

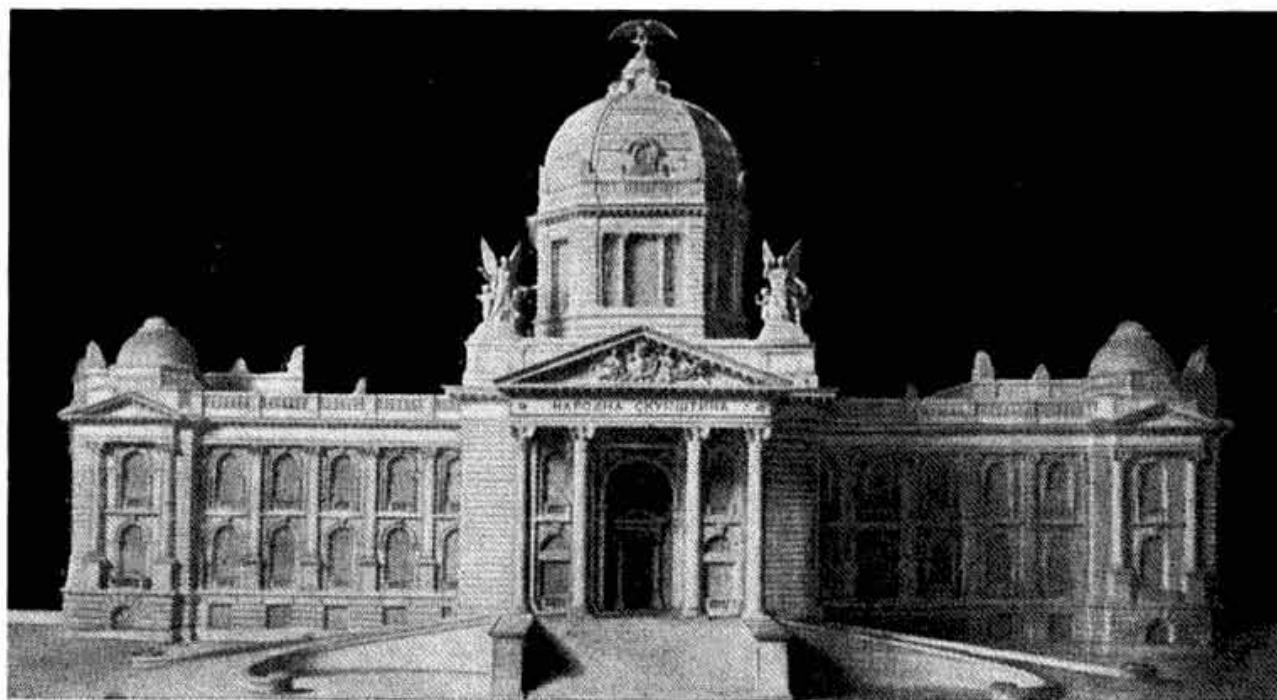
²⁰ Ове планове Министарство је откупило од Јовановића за износ од око 50.000 динара (Зграда Српског парламента, *Штампа*, Београд, год. VI, бр. 190, 13 јули 1907).

²¹ По Јовановићевом предрачуна, датом уз пројект, подизање зграде Народне скупштине требало је да стаје 2.200.000 динара (Илкићева фасада парламента, *Штампа*, Београд, год VI, бр. 243, 4 септембар 1907).

²² По томе пројекту Скупштина је и подигнута, с тим што су у току градње, после рата, учињене извесне измене — углавном у погледу централне куполе — чиме је зграда добила свој садањи изглед. Ове измене пројектовао је Илкићев син, арх. Павле Илкић.

Сл. 3 — Константин Јовановић: Пројект за Народну скупштину у Београду. Централни део главне фасаде

Сл. 4 — Јован Илкић: Пројект за Народну скупштину у Београду. Главна фасада

сагради зграда за главну поштанско-телеграфску управу, главну пошту, телеграф и телефонску централу, са поштанско-телеграфским магацинима и телеграфском радионицом” и да се израда плана за ову зграду повери Јовановићу.²³ За зграду је био одређен „онај велики квадрат испод позоришта преко пута г. Пироћанца, где је требала, да се сагради гимназија”.²⁴ Из једног каснијег писма Тодора Стефановића Вилловског, тадањег начелника Поштанско-телеграфског одељења, види се, да је Јовановић био вољан да изради план и да, евентуално, руководи грађењем све зграде — „која би имала бити монументално, а уједно и практично здање”, — али и да Министарство није имало обезбеђена средства за предузимање градње.²⁵ Недостатак материјалних средстава био је, свакако, и узрок да до подизања зграде у ово време није дошло, мада је Министарство грађевина и наредних година показивало интерес да дође до њеног грађења.²⁶

Црква св. Саве. Овај Јовановићев пројект, израђен 1898 год., стоји у вези са акцијом, покренутом крајем прошлог века, да се на Врачару, где су Турци спалили тело св. Саве, подигне једна величанствена црква — Светосав-

ски храм. За спровођење ове акције основано је посебно Друштво у чијем је стварању и Јовановић узео учешћа.²⁷ Пројект за Светосавску цркву Јовановић је дао у византиском стилу. Црква је пројектована у облику уписаног крста, са пет кубета у размерама монументалне грађевине. Пречник централног кубета износи 18 м, а површина основе око 1800 м². Касније, 1899 год., Јовановић је овај план изменио, проширивши пречник централног кубета на 24 м. чиме је карактер монументалности још више наглашен. Јовановићев пројект није изведен, јер је Друштво упућено само на добровољне прилоге, у то време располагало скоро безначајним средствима за подизање једне такве монументалне грађевине.²⁸

Српска академија наука. Јовановић је био први архитект на кога се Академија обратила ради израде пројекта за своју зграду која је требало да буде заједничка са Музејом српске земље и Народном библиотеком.²⁹ Из извештаја који је Јован Мишковић поднео Претседништву Академије 20 маја 1900 год. види се, да је Јовановић изложио претставницима Академије, Мишковићу и Љуби Стојановићу, „нацрт свога готово већ довршеног плана за

²³ Ст. В. Поповић, заступник начелника Поштанско-телеграфског одељења — К. Јовановићу, Београд, 6 фебруар 1895 (оригинал у приватним рукама).

²⁴ Нав. писмо Ст. В. Поповића — К. Јовановићу. — На овоме простору налази се сада зграда Централног дома ЈНА.

²⁵ Тодор Стефановић Вилловски — К. Јовановићу, Београд, 24 јануар 1897 (оригинал у приватним рукама). У истом писму Вилловски моли Јовановића, да у кругу својих познаника у Бечу извиди да ли би могло „да се нађе једно друштво које би грађење ове зграде, па и других државних зграда на се узело“.

²⁶ Из писма Боривоја Нешића, министра грађевина, К. Јовановићу, Београд, 19 април 1900, види се, да је Јовановићу била послата и нивелација и регулација плаца. Истим писмом Нешић, претпостављајући да је Јовановић израдио пројект, моли да му стави на углед тај рад, како би он био „у много бољој моћи“ да дефинитивно утврди програм зграде и приближно определи „унутрашњи распоред појединих одељака“ (оригинал у приватним рукама).

²⁷ Јовановић је био члан Одбора Друштва при његовом оснивању (*Друштво за подизање храма у част просветитеља српског Светога Саве на Врачару*, Београд 1903, 9).

²⁸ Готовина са којом је Друштво располагало износила је: на крају 1897 г. 167 дин.; на крају 1898 г. 7.504 дин.; на крају 1899 г. 18.221 дин.; а крајем 1900 г. 53.122 дин. (Нав. дело, 44—45, 56—57, 68—69, 80—81).

²⁹ Основним законом Краљевско-српске академије од 1 новембра 1886 год., Академији је уступљено „земљиште у Београду, које је блажене памети Кнез Михаило Обреновић III. покљонио на просветне целии“. Но, и поред тога што је Академија још од свог оснивања имала обезбеђено земљиште за подизање зграде — а то је оно исто на коме се данас налази зграда Академије — на остварење овог задатка могло се озбиљно помишљати тек крајем прошлог столећа, када је од средстава извесних фондова — чија је намена била застарела — образован фонд за подизање зграде за Српску краљевску академију, Музеј српске земље и Народну библиотеку (А. Велић, *Педесетогодишњица Српске краљевске академије 1886—1936*. књ. 1, Београд 1939—1941, 299, 225).

зграду“ која би имала високо приземље и два спрата. По Јовановићевој замисли, Музеј српске земље био би смештен у приземљу, Академија на првом и донекле на другом спрату, док би Народна библиотека заузела задњи део целе зграде. Како је Академији за подизање овакве зграде недостајало око 1.000.000 динара, Јовановић је предлагао, да се две дворане, просторије одређене за Музеј и просторије под приземљем даду у закуп, чиме би се добила половина суме потребне за ануитет зајма од 1.000.000 динара (25.000 до 30.000 дин. годишње), док би другу половину требало да сноси држава. С обзиром на овакво стање ствари, Претседништво није могло да донесе никакву дефинитивну одлуку, већ је одлучило да извести „о свему том и целокупну Академију кад први пут буде сакупљена“³⁰. По Јовановићевом предлогу одлука је донета тек средином 1904 год., када је целокупна Академија одлучила, да не може „усвојити пројекат К. Јовановића пошто би извршење тога плана стало најмање 1.200.000 динара“³¹.

По други пут Академија се обратила Јовановићу 1907 год., када је целокупна Академија одлучила да „Претседништво изабере стручна лица која ће изградити скицу и предрачун за Академијину зграду, у којој би се и Академија сместила и од које би у исто време и што већи приход добивала“. Претседништво Академије изабрало је Јовановића, „јер је он већ познат с овим питањем, те ће најлакше и моћи одговорити жељи и потребама Академије“, одлучивши да од њега затражи да пошаље „скицу, предрачун *grosso modo*, предлог о финансирању и извршењу“, а дајући му упутство како „зграда треба да је лепа, на три ката (по српском рачуну) и да је што јевтинија“³².

На овај позив Јовановић је одговорио, да је спреман да овај рад изврши за половину свог уобичајеног хонорара — тј за 1,75% уместо 3,50% од предрачунске суме — али „да ће се он овога посла примити тек, када му Академија изда дефинитиван налог за израду скице и планова“³³. Одлуку по овом питању донела је целокупна Академија, крајем исте године, одлучивши да се Јовановићу повери „дефинитивна израда плана за Академијски дом“, како му је Претседништво већ писало, с тим што Академија, будући да је „вољна да и опет учини корак код Краљевске Владе о помоћи да се Академијин Дом сазида у заједници с Народном Библиотеком и Народним Музејом, те да се тиме избегну простори за ренту... у случају да се споразум с Краљевском Владом постигне до пролећа 1908 године, прима готов план г. Косте А. Јовановића за Академију, Библиотеку и Народни Музеј“³⁴.

Због тадашњих спољнополитичких прилика даљи преговори између Академије и Јовановића настављени су тек крајем 1909 год.³⁵ а окончани средином 1910 год., када је Јовановић известио Академију, да је вољан да тражене скице стави на расположење уз хонорар од 6.000 динара, и Претседништво прихватило да скице откупи за ову суму, изјављујући жељу Академије да Јовановић „у случају да се по његовом пројекту и с евентуалним изменама зида Дом, изради и остале послове без којих се по грађев. закону не може приступити грађењу, а имено: детаљне планове, статички прорачун и предрачун, за који ће му посао Академија дати на име хонорара по 1,25% према његовом писму од 16 маја 1907“³⁶.

Даља сарадња између Јовановића и Академије узела је убрзо сасвим други

³⁰ Годишњак СКА XIV за 1900 год., Београд 1901, 154—156.

³¹ Годишњак СКА XVIII за 1904 год., Београд 1905, 132.

³² Годишњак СКА XXI за 1907 год., Београд, 1908, 64.

³³ Н. д. 77.

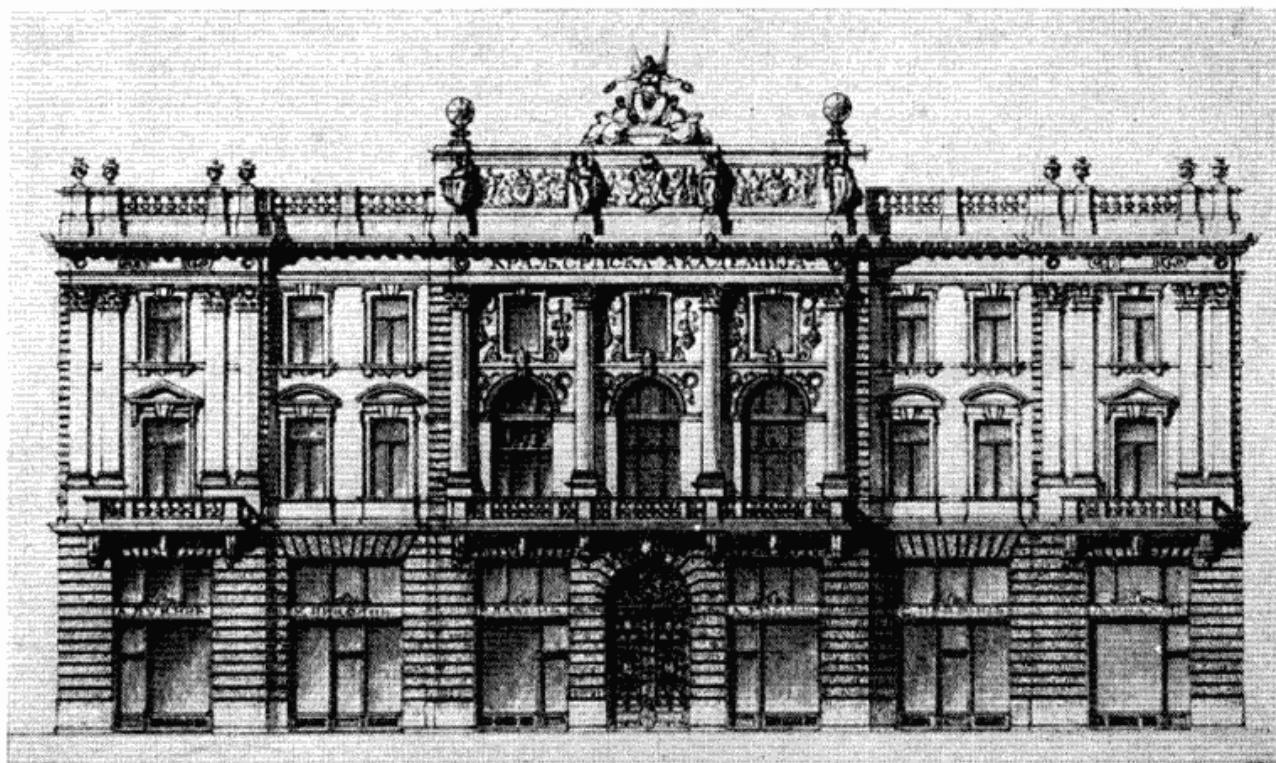
³⁴ Н. д., 132—133.

³⁵ Годишњак СКА XXIII за 1909 год., Бео-

град 1910, 112—113. У јесен 1908 год. требало је да се састану Стојан Новаковић, тадањи претседник Академије, и Јовановић ради ближег споразума око припрема за подизање зграде (Годишњак СКА XXII за 1908 год., Београд 1909, 74), али због тадање ситуације до тог састанка, вероватно, није ни дошло.

³⁶ Годишњак СКА XXIV за 1910 год., Београд, 1911, 90, 94—95, 105.

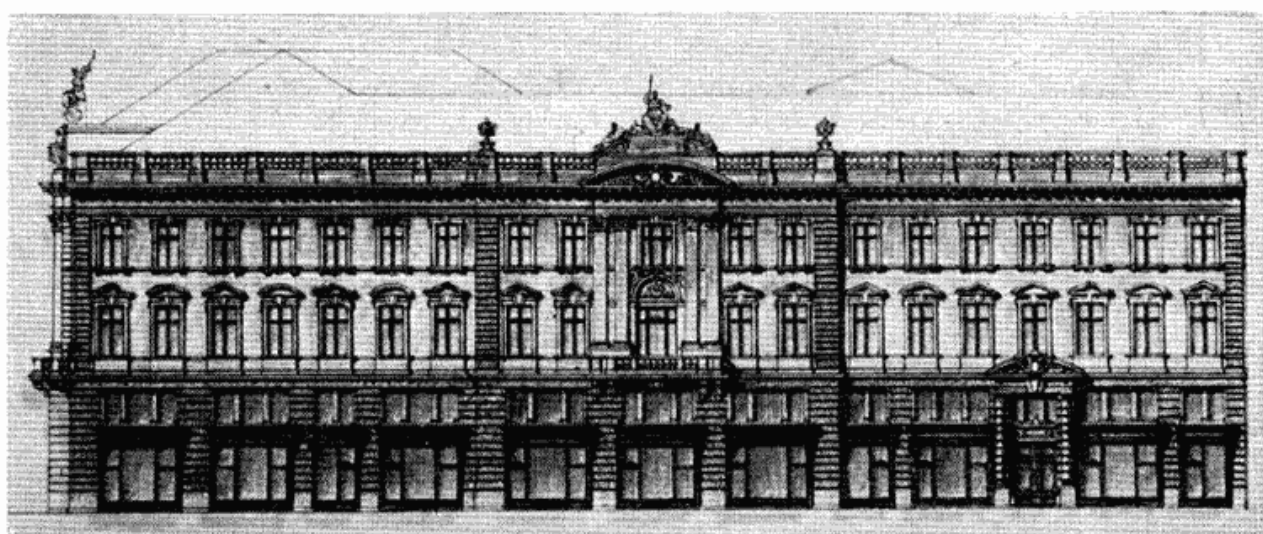

Сл. 5 — Константин Јовановић: Пројект за зграду Српске академије наука. Главна фасада из улице Кнеза Михаила

ток. Наиме, Претседништво је 4 септембра 1910 год. одлучило да се скице примљене од Јовановића — укупно 11 комада — упуте на мишљење дописном члану Андри Стевановићу и да исти „уз реферат поднесе предлог шта би све по

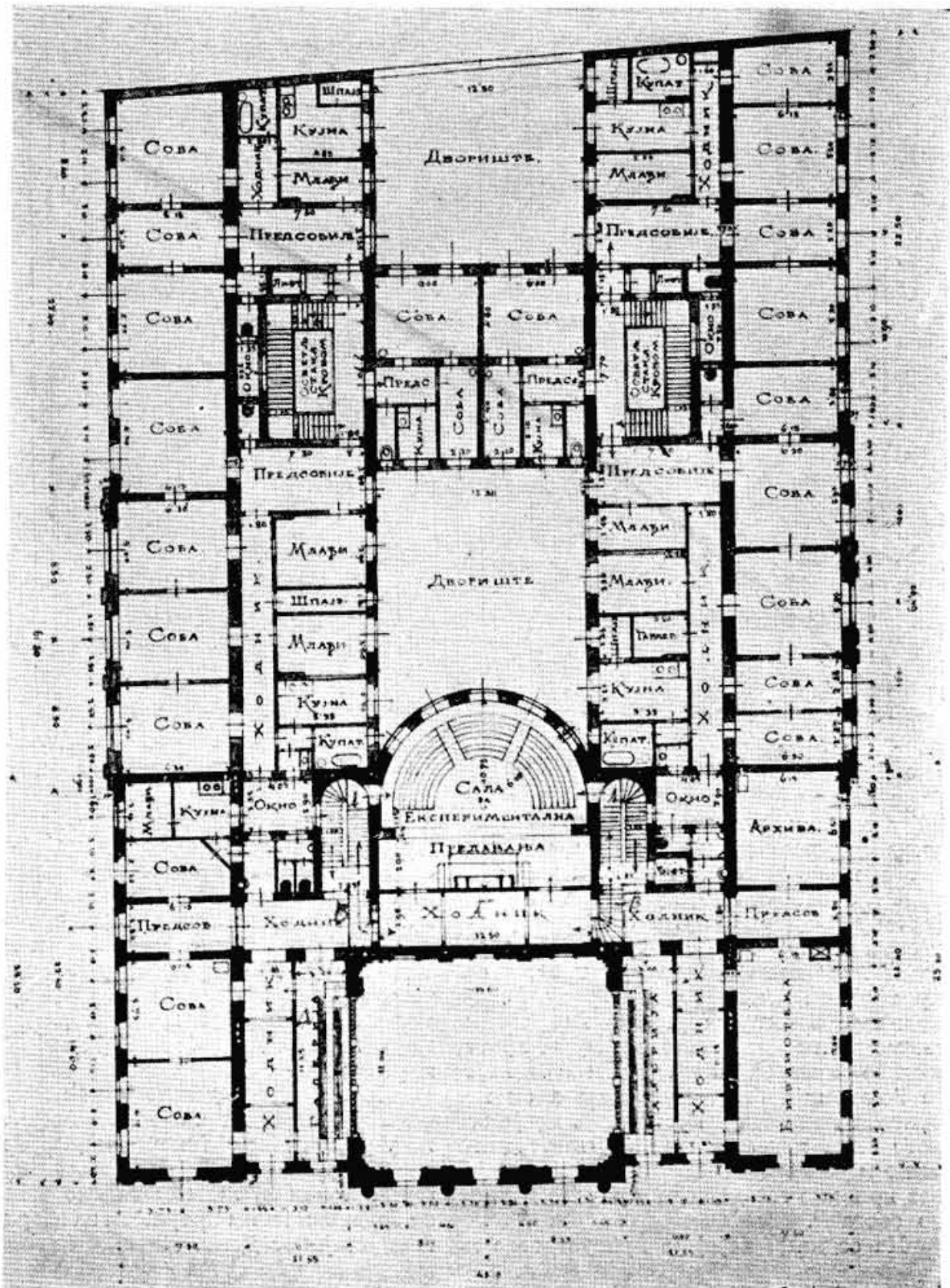
овој ствари требало даље радити“³⁷. Свој реферат Стевановић је саставио и поднео веома брзо, јер је већ 24 септембра Претседништво одлучило да се Јовано-

³⁷ Н. д., 117.

Сл. 6 — Константин Јовановић: Пројект за зграду Српске академије наука. Фасада из улице Вука Караџића

Сл. 8 — Константин Јовановић: Пројект за Српску академију наука. Основа другог спрата

Сл. 9 — Константин Јовановић: Београд — улица са цамијом у рушевинама. Цртеж оловком, 1870 године

вићу достави „цео овај извештај у препису на размотрење“, изјавивши му истовремено жељу „да се њих двојица, када г. Јовановић дође у Београд, лично састану ради споразума о даљем раду у овом послу“³⁸. Не слажући се са оваквим предлогом Академије, као ни са примедбама изнетим у реферату, Јовановић је 5 октобра упутио Академији писмо којим је замолио „да му се врате његове скице за Академијски Дом, које је Академија била откупила; а он ће вратити Академији новац, које му је за исте била издала“, што је Претседништво и усвојило, „сажаљевајући што је без кривице Академијине управе дошло до овога“³⁹.

На седници којој је присуствовао и

А. Стевановић, Претседништво је 22 децембра 1910 год., „после објашњења од стране г. Стевановића и свестраног саветовања“ одлучило да се изнесе целокупној Академији на одобрење, „да се израда скица и планова повери г. Драг. Ђорђевићу, ван. професору Университета, а у споразуму са г. Андром Стевановићем“⁴⁰, што је целокупна Академија, на скупу од 4 јануара 1911 год., и усвојила.⁴¹

На овај начин дошло је до подизања садашње зграде Српске академије наука у улици Кнез Михаиловој, која и по својој уметничкој вредности и по функционалној намени далеко заостаје за Јовановићевим пројектом за изградњу Академијиног Дома.

³⁸ Н. д., 122.

³⁹ Н. д., 131—132.

⁴⁰ Н. д., 142—143.

⁴¹ Н. д., 169—170.

V

Јовановић је врло рано, још у дечачком добу, испољио изразиту наклоност за цртањем. Ту особину, наслеђену несумњиво од оца, Јовановић није развио кроз посебно школовање, али се до краја живота, у слободним часовима, бавио сликарством. Радио је највише у техници оловке, али и акварел, па и уље, нису остали изван његовог интересовања за ову грану уметности.

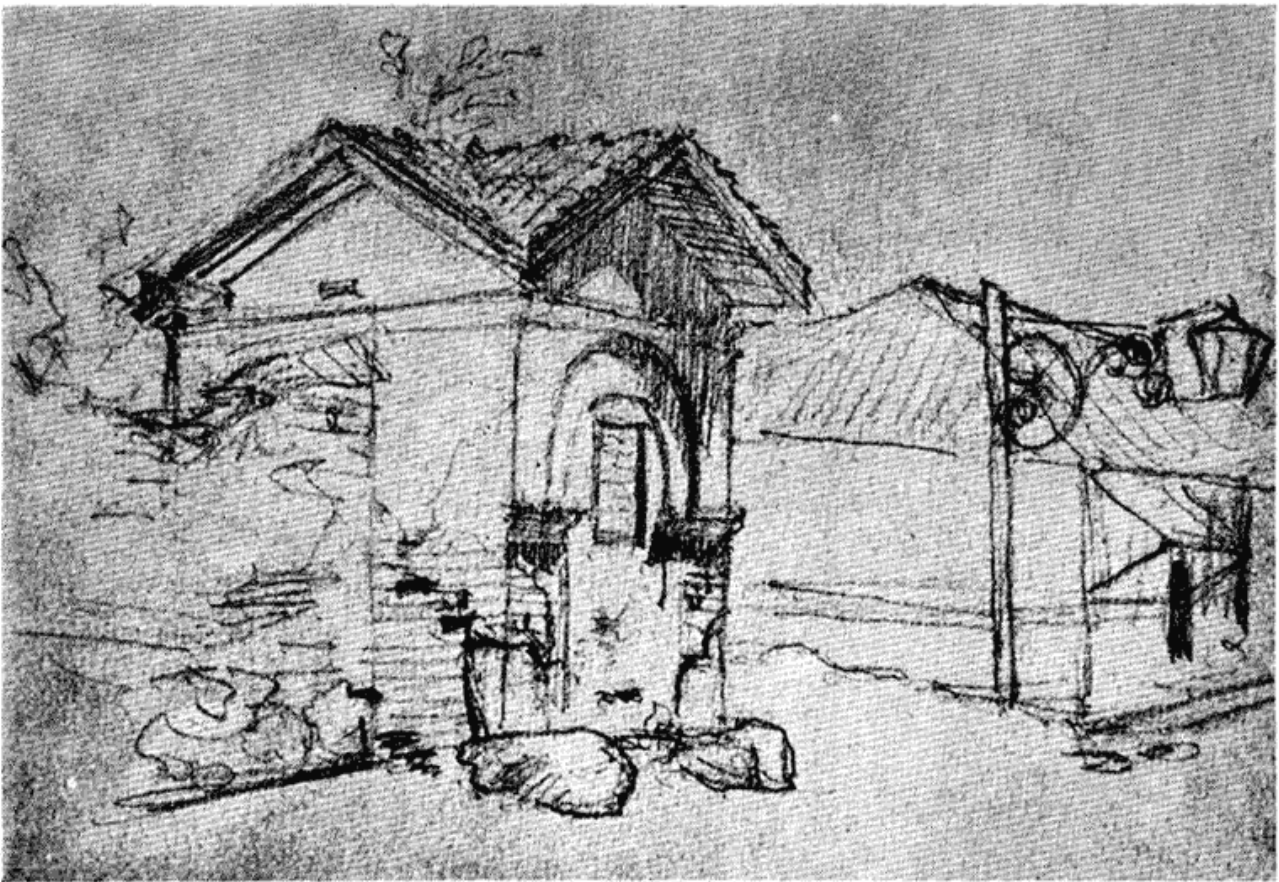
Те радове стваране искључиво за себе, за своје лично задовољство и ради задовољења једне интимне, унутарње потребе, Јовановић није пружао увиду шире јавности. Изузетак је учинио само за време рата, када је у Цириху изложио изванредан број тих својих радова у корист Српског црвеног крста.

Јовановића је у сликарству највише привлачио предео, али је радио — и то са успехом — и фигуру. По Јовано-

вићевим цртежима остварио је Енрико Паци рељеф са сценама из живота српског народа — коме су ти мотиви као странцу били непознати — на своме споменику кнезу Михаилу у Београду.⁴²

Негујући првенствено и претежно цртеж, Јовановић је најчешће радио у малим цепним бележницама за скице. Са сваког свог путовања — а путовао је много — Јовановић је на тај начин доносио велики број скица и цртежа предела и других карактеристичних мотива који су будили његову пажњу и интересовање. Сви ти радови одају један несумњиви сликарски таленат, једно велико осећање за односе „црно-бело“, и по својој вредности ниуколико не заостају за добрим цртежима сликара од позива.

⁴² Саопштење Јовановићеве сестре, недавно преминуле познате књижевнице Катерине А. Јовановић (1869—1954).

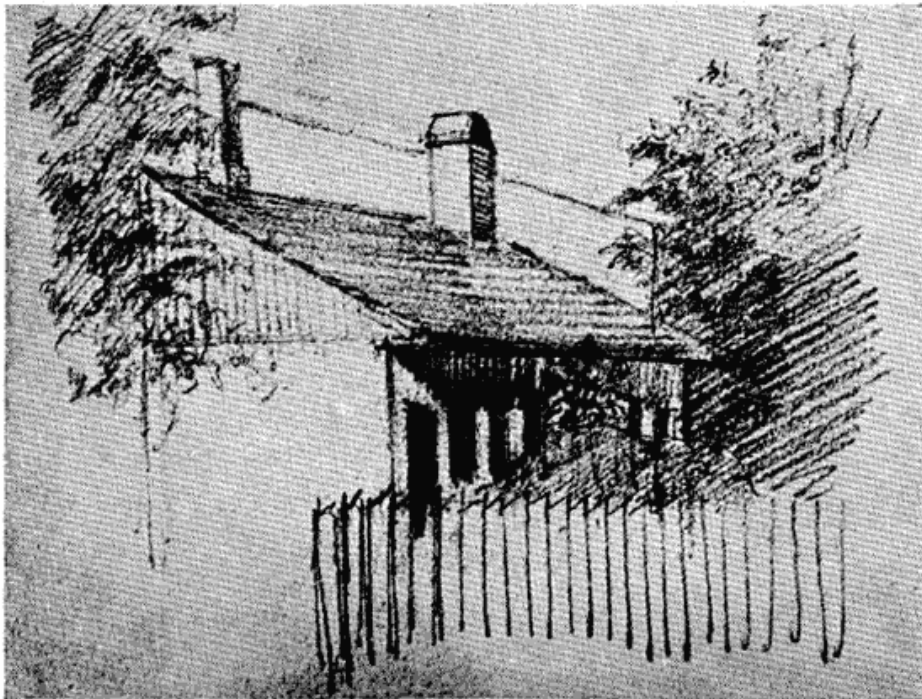
Сл. 10 — Константин Јовановић: Београд — улична чесма и стари фењер. Цртеж оловком, 1870 године

Међу очуваним Јовановићевим бележницама за нас је од посебног значаја једна, из године 1870, у којој је Јовановић „забележио“ неколико детаља из — и за тадањи Београд већ старог Београда — оног Турског Београда чији су дани већ били одбројани и који је неминовно имао да уступи место новоме, Српском Београду, пред којим је тај Турски, после скоро педесетогодишње жилаве борбе у заједничком битисању, коначно поклекнуо предајом градова извршеном на неку годину раније. Осећајући неминовност те смене два Града, Јовановић је у ту своју бележницу — поред једног, два предела — унео неколико изванредних скица и цртежа споменика исламске архитектуре, у којима је Београд некад толико обиловао, а који су тада били већ скоро полу-

срушени. Вредност тих Јовановићевих цртежа је скоро неоцењива, јер су то безмало једини очувани аутентични документи из екстеријера Београда тога прелазнога и преломнога доба у његовоме развоју.

На тај начин, значај Јовановићевог рада у Београду проширује се. Јовановић није само уметник који ствара архитектонске споменике у Београду. Он је и сликар београдског предела, ликовни хроничар једног раздобља у животу овог Града. То је оно чиме је Јовановић задужио Београд и, уједно, оно што Београд дугује личности Константина А. Јовановића.

Фотографије репродуковане у овом чланку су својина аутора.

Сл. 11 — Константин Јовановић: Београд, мотив из Косовске улице. Цртеж оловком, 1870 године

L'ARCHITECTE KONSTANTIN JOVANOVIĆ

LJ. NIKIĆ

L'architecte Konstantin — Kosta Jovanović appartient à la plus vieille génération d'architectes serbes. Il sortait d'une famille d'artistes; il était, en effet, le fils d'Anastas Jovanović, le premier artiste serbe qui fasse de la lithographie et l'un des premiers photographes dans le monde. Konstantin naquit le 13 Janvier 1849 à Vienne où son père, en tant que partisan d'Obrenović, avait suivi celui-ci après les changements dynastiques survenus en Serbie.

Jovanović reçut son éducation primaire et secondaire à Vienne; quant à l'architecture, il l'étudia au Polytechnicum de Zurich où il fut diplômé avec succès en 1870. Ses études une fois terminées, il séjourna assez longtemps en Italie où il étudia les monuments artistiques, ce qui lui permit d'atteindre à une excellente connaissance de l'architecture italienne de la Renaissance. Les résultats de ses recherches sur Balthasar Peruzzi et la construction de St. Pierre de Rome, il les a publiés dans un livre assez volumineux intitulé *Forschungen über den Bau der Peterskirche zu Rom* (Wien 1877). C'est au même sujet que se rapporte un autre petit livre de lui, intitulé: *Zu den Streitfragen in der Baugeschichte der Peterskirche zu Rom* (Wien, 1878).

Vers la fin des années soixante-dix du XIXe siècle, Jovanović ouvrit un atelier à Vienne, où, comme architecte privé, il y passa la plus grande partie de sa vie tout en restant, en tant que citoyen serbe, toujours et sincèrement dévoué à sa patrie. Pendant la guerre il vécut en Serbie et en Suisse, et, après celle-ci, il séjournait tantôt à Belgrade, tantôt en Suisse. Il mourut le 25 Novembre 1923 à Zurich.

Territorialement, le travail de Jovanović s'étend sur la Serbie, la Bulgarie et l'Autriche-Hongrie. C'est sur ce dernier territoire que son travail a été le plus vaste, mais nos connaissances à ce sujet sont assez maigres. Parmi les oeuvres de Jovanović en territoire austro-hongrois ayant quelque lien avec le peuple serbe, on a l'église orthodoxe de Fenj (actuellement en territoire roumain), projetée et exécutée en style byzantin. Parmi

ses oeuvres en Bulgarie, on remarque surtout le bâtiment du lycée de Lom Palanka et, plus encore, le Parlement de Sofia qui, avec la Banque Nationale de Belgrade, représente l'une des plus grosses oeuvres de Jovanović.

La première oeuvre de Jovanović à Belgrade est la Banque Nationale, construite en 1889 et agrandie en 1922—1925. Projetée avec des proportions fort harmonieuses, dans un style Renaissance italienne, cette construction a un aspect monumental tant par son extérieur que par son arrangement intérieur où on a allié avec beaucoup de goût, un ensemble harmonieux de l'architecture et des autres branches des arts plastiques.

Le bâtiment de la Banque Nationale représente l'oeuvre capitale de Jovanović. Comme le laisse voir son projet, Jovanović n'était pas seulement un excellent connaisseur de la Renaissance et de son architecture, mais aussi un architecte aux capacités créatrices exceptionnelles, capable de transposer d'une manière originale les éléments d'un palais de la Renaissance italienne destiné à servir les besoins de l'époque moderne. C'est la raison pour laquelle on peut dire à juste titre que ce bâtiment, du point de vue de la pureté de son style architectural, représente l'exemplaire le plus réussi de Renaissance moderne en Yougoslavie.

Jovanović est encore l'auteur des projets de quelques bâtiments publics de Belgrade (Parlement, Académie Serbe des Sciences, Direction des P. T. T.) ainsi que de l'esquisse de l'église monumentale de St. Sava, mais, pour différentes raisons, ces projets n'ont jamais été exécutés. Tous ces projets étaient faits dans le style de la Renaissance italienne, excepté l'église de St. Sava qui était élaborée en style byzantin.

En outre, sur les projets de Jovanović, on a construit, à la fin du siècle dernier, à Belgrade, un assez grand nombre de maisons particulières dont une bonne partie est encore toujours en place. Et ces bâtiments aussi ont été projetés avec emploi d'éléments tirés de la Renaissance italienne que Jova-

nović connaissait le mieux de tous nos architectes.

Jovanović avait très tôt montré des aptitudes pour le dessin. Cette qualité, héritée de son père, il ne l'a pas développée par des études spécialisées, mais jusqu'à la fin de sa vie il a fait aussi de la peinture. Il travaillait de plus au crayon et ses oeuvres, par leur valeur, sont loin d'être distancées par les dessins des peintres de métier. Parmi ces oeuvres de Jovanović qui nous sont restées, on distingue particulièrement d'exceptionnels esquisses et dessins de monuments d'architecture musulmane à Belgrade et dans sa région. La valeur de ces dessins est d'autant plus grande que ce sont là presque les seuls documents qui nous soient parvenus sur des extérieurs de Belgrade à l'époque où Belgrade passe d'une ville turque à une ville serbe.

De cette façon, l'importance de Jovanović et de son travail à Belgrade se voit encore élargie. Jovanović n'était pas seulement un artiste qui crée des monuments architectoniques à Belgrade, mais il est aussi le peintre de la région de Belgrade, le chroniqueur pictural d'une époque de la vie de cette ville.

Illustrations dans le texte:

- Fig. 1 — L'architecte Konstantin — Kosta Jovanović (1849—1923), photographie, vers 1870
- Fig. 2 — Konstantin Jovanović: La Banque Nationale de Belgrade; l'escalier principal
- Fig. 3 — Konstantin Jovanović: Projet pour l'Assemblée Nationale à Belgrade. Dessins de la façade principale
- Fig. 4 — Jovan Ilkić: Projet pour l'Assemblée Nationale à Belgrade; façade principale
- Fig. 5 — Konstantin Jovanović: Projet pour l'Académie Serbe des Sciences; façade principale, la rue Knez Mihailova
- Fig. 6 — Konstantin Jovanović: Projet pour l'Académie Serbe des Sciences; façade sur la rue Vuka Karadžića
- Fig. 7 — Konstantin Jovanović: Projet pour l'Académie Serbe des Sciences, plan du premier étage
- Fig. 8 — Konstantin Jovanović: Projet pour l'Académie Serbe des Sciences, plan du deuxième étage
- Fig. 9 — Konstantin Jovanović: Belgrade, une rue avec une mosquée en démolition (dessin au crayon, 1870)
- Fig. 10 — Konstantin Jovanović: Belgrade, une fontaine et vieux lampadère (dessin au crayon, 1870)
- Fig. 11 — Konstantin Jovanović: Belgrade, motif de la rue Kosovska (dessin au crayon, 1870)